

Studien: "En livsåskådningsanalys kring livets värde och värdighet"

Reflektioner från statsvetenskapligt perspektiv

Marie Demker

Inledande metodologiska anmärkningar

Min uppgift har varit att ge en kort kommentar till den analys som genomförts av Demoskop under namnet "En livsåskådningsanalys kring livets värde och värdighet". Undersökningen genomfördes i början av år 2002 som en "panelundersökning". Såvitt jag förstår är det dock inte fråga om någon panelundersökning i teknisk mening utan en survey av traditionellt snitt. Jag har inte haft någon teknisk möjlighet att genomföra egna analyser av datamängden. Mina kommentarer kommer därför att begränsas till den analys och de tabeller som presenterats av Demoskop.

Metoden som använts av Demoskop är postenkäter och Internetintervjuer. Urvalet har skett genom telefonnummer. Bortfallet är inte analyserat. Urvalssättet missgynnar ett flertal grupper och gynnar andra. Intervjuerna har därför vägts i relation till genomsnittet i Sverige. Vägning är dock inte okontroversiellt. Antalet svarande är 1817 personer. Jag kan inte se att några signifikanstester genomförts trots att n-talet i flera kategorier är mycket lågt. N-talet anges inte heller i analysen, endast i tabellerna. Jag avser inte att ytterligare kommentera metodologiska svagheter.

Jag vill dock tillägga att eftersom vi inte har några trender över tid i undersökningen så blir det omöjligt att uttala sig om förändringar. I analysen förekommer flitiga diskussioner om förändringar trots att underlaget för dessa inte klargörs. Att diskutera om procentandelarna är "mycket" eller "litet" är också omöjligt på grundval av en undersökning. Det vi kan diskutera är relationen mellan olika grupper i undersökningen. Jag avser dock att dra vissa tentativa slutsatser av analysen på grundval av annan samhällsvetenskaplig forskning.

Reflektioner kring gamla dygder

Är de yngres vikt vid dygder och traditioner en konsekvens av individualiseringen? Ja, låt oss stanna ett ögonblick vid den frågan. I analysen sägs att det finns ett trendbrott i det att gamla dygder som plikt och självdisciplin är på väg tillbaka. Grunden för den slutsatsen är att yngre och äldre omfattar dessa värderingar i högre grad än de mellan 25 och 40 år. Det är dock fullt möjligt att yngre och äldre alltid omfattar dessa dygder i större utsträckning än övriga. Effekter av ålder och erfarenhet skulle kunna förklara att yngre ofta hänger sig åt principiella rättviseresonemang och att äldre genom sin livserfarenhet uppfattar dygder som viktiga för ett gott liv.

Om vi dock följer analysens slutsats att vi faktiskt ser ett trendbrott bör vi ändå hålla i minnet att förklaringarna till uppvärderingen av dygder troligen är olika i den yngsta och den äldre gruppen. Efter den yngre gruppen värdesätter materiella

värden högre än äldre är det rimligt att tro att uppvärderingen av dygderna i den yngre gruppen snarare förklaras av värnandet om det personliga oberoendet än av idealistiska solidaritetsideal. Social rättvisa värderas högst av de äldre. Yngre personer har ju vanligen en större benägenhet att betona de principiella argumenten medan livserfarenhet har en tendens att skapa större överseende med mänsklig ofullkomlighet.

Men det är inte otroligt att den ökade betoningen av individens rätt och kraven på att vara en "lyckad" person under de senaste decennierna har medfört att begrepp som traditioner, sann kärlek, självdisciplin, visdom, vänskap, respekt för föräldrarna och inte tappa ansiktet ökat i värde. Att lura försäkringskassan, skattemyndigheten, köra för fort eller mot rött ljus och att jobba svart är betydligt lättare för de yngre än för de äldre, något som motsäger att det faktiskt handlar om att gamla dygder fått ökat stöd hos de unga.

Yngre personer tycker uppenbarligen att det är viktigt med både självdisciplin och traditioner men många tvekar samtidigt inte att bryta mot vedertagna normer. En sådan attityd tyder – tillsammans med den starka betoningen på självkänsla – på att unga människor tycker att just de själva av ett antal olika skäl kan ta sig rätten att bryta mot normen. Stödet för olagliga demonstrationer och civil olydnad tyder på samma sak. Den ökade individualismen i dagens svenska samhälle kan ha skapat ett klimat där de som växer upp glömmer bort att stödet till det bestående inte sker genom munnens bekännelse utan genom handling. Och utan ett stöd till våra demokratiskt instiftade institutioner så kommer de inte att bestå.

Reflektioner kring könsskillnader i välfärden

Kvinnor tenderar i undersökningen att vara mer mot våld, för djurens rättigheter, mot dödsstraff, ha ett högre rättsmedvetande och större tolerans än män. Är dessa skillnader ett uttryck för "könskamp" och därmed en framtida skiljelinje i stödet till välfärdssamhället? Som tidigare diskuterats vet vi inte heller här om skiljelinjen är ny eller om skillnaderna mellan män och kvinnor ökat. Men tidigare forskning har visat att de största könsskillnaderna i politiska frågor berör områden som vapenexport, militära interventioner samt prostitution och pornografi. Stora skillnader finns sedan länge också i stödet för offentlig sektor och synen på invandrare. Alla dessa skillnader avspeglas också i den aktuella undersökningen.

Det är närmast chockerande att se hur könsskillnaderna återfinns i fråga efter fråga och hur mönstret nästan ofelbart är detsamma: kvinnor uppvärderar det sociala samspelet, välfärden, omsorgen, lagen, öppenheten och toleransen. Om detta är en förändring från tidigare vet vi inte, men vad som ganska bestämt kan sägas, också på grundval av annan forskning, är att kvinnor är betydligt mer "in touch" med det nuvarande samhällets politiska mål och med välfärdssamhällets grundvalar än vad män är. Stödet för välfärden, rättsstaten och den samhälleliga solidariteten finns uppenbarligen i betydligt högre utsträckning hos kvinnor än hos män.

De enda avstegen från den övervägande kvinnliga solidariteten är att kvinnor är mer benägna att vilja utvisa morddömda invandrare, en fråga som i någon mening kan sägas vara en indikation på solidaritet men också på tolerans.

Med tanke på att män är mindre benägna att följa lagar och regler, mindre intresserade av sociala frågor och av relationer, mindre toleranta mot minoritetsgrupper och mer benägna att förespråka våld som konfliktlösningsmetod än kvinnor blir den ohjälpliga slutsatsen att männen som grupp måste betraktas som förlorare i dagens samhälle. I ett nordeuropeiskt välfärdssamhälle är det just rättsmedvetande, sociala relationer, tolerans och civil konfliktlösning som utgör fundamenten.

Men, i Sverige har vi också under det senaste decenniet sett en ökande kritik mot brister i välfärden och många behov som t ex vården av den äldre, fritidshem och skola är avsevärt större än de resurser som avsätts för att täcka dem. Förlorarna på en nedmontering av välfärdssamhället och införandet av en mer individuellt finansierad och strukturerad offentlig omsorg är kvinnorna. Det är deras värderingar som i så fall åsidosätts och deras livsmål som blir svårare att förverkliga.

Debatten om den framtida välfärden måste således beakta ett jämställdhetsperspektiv om vi inte vill att den politiska debatten skall bli en arena för ett veritabelt "könskrig". Män har mindre egenintresse av att bevara välfärden, kvinnor mer. Ytterligare ett skäl att beakta jämställdheten i debatten om välfärden är att arbetsmarknadens segregation lett till att kvinnor i högre utsträckning än män arbetar i offentligt finansierade jobb. Det svenska välfärdssamhället – med en skattefinansierad solidarisk generell välfärd som bygger på att alla individer är ute på arbetsmarknaden – kan således knappast överleva utan att de män som faktiskt delar kvinnors intressen och värden också i framtiden villigt bidrar till det samhället.

Reflektioner kring höginkomsttagarnas bristande rättsmedvetande

I undersökningen finns inga tabeller där svaren är uppdelade på inkomst, men i analysen hävdas att höginkomsttagare har lägre rättsmedvetande och högre tolerans än låginkomsttagare. Troligen samvarierar inkomsten med såväl utbildning, kön som klasstillhörighet. Men det är således oklart om kontroll för dessa variabler skulle upphäva skillnaderna mellan inkomstskikten. I det följande utgår jag från att inkomsten har en egen effekt på såväl rättsmedvetande som tolerans.

Höginkomsttagare, oklart var gränsen går, anser att alla brott från felparkering till narkotikainnehav och rattfylleri är mindre allvarliga än vad de med lägre inkomster anser. Tendensen är dessutom att ju mer man tjänar, även i de övre skikten, desto mindre allvarligt ser man på lagbrott. Det är dock knappast fråga om en direkt normlöshet med tanke på att samma grupp är mer engagerade i integrations- och invandringsfrågor än genomsnittet. Engagemang i frågor som rör politiken gentemot invandrare och flyktingar är typiskt för högutbildade och storstadsbor och deras engagemang brukar, enligt annan forskning, ta sig uttryck i en klart positiv inställning till humanitära normer. Snarare är det nog fråga om att höginkomsttagare upplever att de bryta mot normen i större utsträckning än andra, kanske i kraft av sin speciella status. En status som naturligtvis till någon del tillkommit genom en hög inkomst, men som nog i huvudsak är orsaken till den höga inkomsten.

Status i det svenska samhället vinnas genom medier, specialistkunskaper och synlighet, men också genom formella positioner som generaldirektör eller professor. En sådan ställning har personen oftast tillvunnit sig genom hårt eller uthålligt arbete. Kanske tycker man sig vara "värd något extra" när man nått en hög position? Kanske är det lätt att tycka att man gjort ett så bra jobb att det där med rött ljus eller skatteavdragen mest är en världslig sak? I det samhälle som vuxit fram under senare år har en "jag-ifiering" blivit allt vanligare – allt som är jag är rätt och allt som är rätt är jag. Credot blir att "jag är så speciell och jag har bara mina egna krafter att tacka för den position jag har" vilket kan leda till tanken att normer och regler är bara för andra, för den grå massan eller för dem som inte lyckats så bra.

För den framtida utvecklingen i den svenska demokratin är dessa samband mellan status och normbrott inte lyckliga. Västståndet i vårt land stiger alltjämt och skillnaderna i livsstil och valmöjligheter mellan lågavlönade och högavlönade har ökat. Risken är att vi får grupper av människor – högavlönade specialister som närmast är sina egna varumärken - som inte upplever någon stark delaktighet med den politiska gemenskap de formellt tillhör. Dessa "fria logotyper" tillhör sina egna, politiskt gränslösa, grupper och de skapar sin egen gränslösa kultur - samtidigt är gränsen mellan innanför och utanför skarp. Deras gemenskaper ger mening åt individerna i dem och ersätter därför den politiska gemenskapen. Vi får ett samhälle av "kompisgäng" på hög nivå i stället för en jämlik politisk gemenskap.

Inträdet i kompisgängen kräver en viss individuell kompetens. Inträdet i den politiska gemenskapen kräver enbart medborgarskap - något som ges åt alla dem som vill bo, arbeta och delta i gemenskapen. Och det är därför som medborgarskapets gemenskap är den enda som kan vara grunden för ett verkligt samhälle – den är jämlik. När den jämlika tillhörigheten till en politisk gemenskap inte längre är naturlig eftersom ingenting relaterar mig till de andra individerna i den gemenskapen, då urholkas hela idén om en representativ demokrati.

De fria logotyperna kanske glömmer att deras universella mänskliga fri- och rättigheter bara kan försvaras inom ramen för en definierad politisk gemenskap. En sådan politisk gemenskap bygger, åtminstone sedan franska revolutionen, på politisk frihet, jämlikhet och solidaritet. Sådana värden ger samhället möjlighet att möta nya idéer och nya människor på ett utvecklande sätt för samhället. Fragmentisering hämmar istället utvecklingen.

Reflektioner kring skillnaderna mellan olika religiösa grupperingar

Det finns stora skillnader i synsätt mellan dem som uppger sig vara ateister, vara troende och dem som uppger sig praktisera sin tro – alltså besöker sin kyrka, synagoga, moské eller motsvarande minst en gång i månaden. I flera avseenden påminner skillnaderna om dem mellan köns värderingar. Praktiserande troende stödjer i större utsträckning den etablerade samhällsordningen och sympatiserar i högre grad än icke-praktiserande med olika typer av välfärdspolitiska mål.

De praktiserande troende tillmäter gamla dygder som självdisciplin, måttfullhet, visdom, ärlighet och förlåtelse avsevärt större värde än icke-praktiserande. Det är

också stora skillnader i rättsmedvetande mellan dessa grupper. De praktiserande troende är avsevärt mindre benägna att vilja anlita svart arbetskraft, felparkera, köra för fort, jobba svart, ta in för mycket alkohol i landet eller lura försäkringskassan och skattemyndigheten än vad de icke-praktiserande är. En jämförelse med ateisterna visar att deras rättsmedvetande är ännu lägre. En ateist är t ex mest benägen av alla religiösa grupper att jobba svart, köpa sex, parkera fel, köra mot rött och bränna spriten hemma.

De praktiserande troende är också mindre negativa till invandring än både ateister och icke-praktiserande troende. Den grupp som skiljer ut sig som mest negativ till invandring är de s k alternativt andliga (de som angett sin religion som t ex asatro eller New Age). De alternativt andliga anser också i störst utsträckning att invandrare skall anamma svenska seder och bruk. Även i fråga om en så kontroversiell fråga som hedersmord är det betydligt färre bland de alternativt andliga som säger kategoriskt nej till hedersmord än övriga grupper. De alternativt andliga är också avsevärt mer benägna än andra grupper att anse att djur har samma värde som en människa liksom att vilja låta homosexuella adoptera barn (OBS: frågan ställd innan beslutet fattats i Riksdagen).

Att säga att den ena eller andra religiösa gruppen är mer tolerant än den andra är således svårt. Praktiserande troende har en betydligt starkare betoning av humanistiska värden där skydd för det mänskliga livet intar en stark plats. I analysen framhålls att ateister och praktiserande troende är toleranter grupper än övriga. Att döma av Demoskops egen analys tycks dock ateisterna vara mindre väl integrerade i samhället än de praktiserande troende.

De stora skillnaderna mellan ateister och praktiserande troende är att de senare är mindre materialistiska än de förstnämnda. Men samtidigt möts de båda grupperna i vissa värdedimensioner som inbegriper ställningstaganden för humanitära värden.

Mycket tyder på att den som möter sin religion regelbundet genom gudstjänst och bön har en mer ödmjuk hållning än den som mera anger sig vara kristen utan att behöva konfronteras med den identitetens konsekvenser. En annan försiktig slutsats är att den som har en genomtänkt grundsyn i värdefrågor tycks ha lättare att också vara konsistent i sina moraliska ställningstaganden. Medborgare utan värdegrund blir moraliskt vilslna medborgare.

Vi kan också säga att många av välfärdsstatens fundament överensstämmer väl med den lilla minoritet – ca 10 procent – som är praktiserande troende. Avvikande frågor är abortlagstiftningen, rätten för homosexuella att adoptera barn samt genteknikens framsteg. I alla dessa frågor har samhället intagit en hållning som dåligt överensstämmer med de praktiserande troendes. Fokus i debatten har därmed blivit de praktiserande troendes bristande tolerans i dessa frågor, trots att överensstämmelsen mellan det svenska välfärdssamhällets värderingar och de praktiserande troendes värderingar är betydligt högre än de bristande överensstämmelserna.

Avslutning

Att samla ihop några avslutande rader kring undersökningen är inte lätt. Men om jag utgår från en statsvetenskaplig och demokratiteoretisk utsiktspunkt kan jag ana tre hopp och fyra hot utifrån ovanstående reflektioner.

Det första hoppet är att unga människor värdesätter normer och individuell moral. Ett samhälle blir aldrig starkare än de individer som bygger det. Om dessa unga bibehåller sin tilltro till dygderna, men låter livserfarenheten lära dem att också leva efter dem, kan solidariteten i samhället upprätthållas.

Det andra hoppet är att kvinnors ökade deltagande och starkare ställning i samhället kommer att öka stödet för det solidariska välfärdssamhället. Män kommer att se att den egna positionen är förlorad och att de egna livsmålen förverkligas bättre i det nuvarande samhället än i det mer "jagiifierade" samhälle som deras värderingar skulle leda till.

Det tredje hoppet är att den överensstämmelse mellan praktiserande troendes värderingar och välfärdsstatens värderingar upplevs som grund för välfärdssamhället. De praktiserande troende bör då bli mer öppna för tolerans mot homosexuella och abort samt för de hälsomässiga vinster som gentekniken kan innebära. Samtidigt måste dock samhället närma sig de kristna grundvärderingar som etablerat mänskliga fri- och rättigheter och en samsyn prioriteras. Dialogen mellan religioner och mellan religiösa och ateister kan öka.

Det första hotet är att tendensen att vara ögontjänare fortsätter att prägla de unga även i äldre år. Kanske tar de intryck av dagens lyckade människor, de höginkomsttagare som anser sig ha rätt att sätta sig över lagen och normerna. Allt mer av statens resurser kommer att gå åt till normupprätthållande och svaga grupper – som alltid förlorar på godtycke – blir allt svagare.

Det andra hotet är att ekonomiska orsaker underminerar välfärden, marginaliserar kvinnorna både som arbetstagare och medborgare samt ger männen makten åter att skapa ett samhälle som till sina grundfundament motarbetar kvinnors intressen. Kampen mellan könen blir då verkligen en intressekamp.

Det tredje hotet är att de ökade inkomstskillnaderna leder till att brotten mot normen blir allt vanligare och undergräver välfärden – både ekonomiskt och ideologiskt.

Det fjärde hotet är att samhället kapar sina förtöjningar till den kristna etiken och seglar iväg på moralens hav. På det havet blir tillfälliga strömmar och snabbt uppblossande stormar avgörande för färdriktningen. Demokratin, som endast är ett styrelseskick, får rättfärdiga en politik i enlighet med majoritetens åsikt - oavsett vilka värden eller minoriteter som kommer till skada.